

TURYSTYKA SPOŁECZNA W POLSCE

MONOGRAFIA NAUKOWA
PRZEWODNIK DOBRYCH PRAKTYK

Turystyka społeczna w Polsce

Monografia naukowa

pod redakcją Andrzeja Stasiaka

Przewodnik dobrych praktyk

Kraków – Świdnica 2021

Redakcja naukowa
ANDRZEJ STASIAK

Recenzenci monografii:
PIOTR OLEŚNIEWICZ
DANIEL PUCIATO

Redakcja techniczna i skład
ROMAN ZADORA

Okładka
NATALIA FIGIEL

© COPYRIGHT BY AUTHORS & COTG PTTK KRAKÓW & FUNDACJA SYMBIOZA

Ministerstwo
Rozwoju i Technologii

Publikację wydano w ramach dofinansowania zadania publicznego ze środków Ministerstwa Rozwoju, Pracy i Technologii zgodnie z zawartą Umową nr III/27/P/63003/2810/21/DT pomiędzy ww. ministerstwem a Fundacją Symbioza

Kraków – Świdnica
Grudzień 2021

ISBN 978-83-963906-1-5

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK
Oficyna Wydawnicza „Wierchy”
31-010 Kraków, ul. Jagiellońska 6
www.cotg.pttk.pl

Spis treści

Wprowadzenie (<i>Andrzej Stasiak</i>)	7
1. Turystyka społeczna – ramy teoretyczne	
1.1. Turystyka społeczna: geneza i istota (<i>Armin Mikos von Rohrscheidt</i>)	13
1.2. Uczestnicy, formy i kierunki rozwoju współczesnej turystyki społecznej (<i>Armin Mikos von Rohrscheidt</i>)	31
1.3. Turystyka społeczna w badaniach naukowych (<i>Karolina Korbiel, Iwona Dominek</i>)	63
2. Ekonomia społeczna w turystyce	
2.1. Gospodarczy wymiar turystyki społecznej (<i>Sylwia Osojca-Kozłowska</i>)	83
2.2. Rola podmiotów ekonomii społecznej jako kreatorów popytu i podaży na rynku turystycznym na wybranych przykładach (<i>Agnieszka Nowak</i>)	115
3. Podróże grup defaworyzowanych	
3.1. Oferta dla seniorów w kontekście turystyki społecznej – istota i zróżnicowanie (<i>Piotr Kociszewski</i>)	135
3.2. Bariery rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych na Dolnym Śląsku w świetle wyników badań ankietowych (<i>Katarzyna Trybuś</i>)	165
3.3. Turystyka szkolna klas IV–VIII w opinii nauczycieli – bariery i korzyści (<i>Iwona Dominek, Karolina Korbiel</i>) . . .	181
4. Udostępnianie przestrzeni dla turystyki	
4.1. Szlaki turystyczne jako ważny element infrastruktury służącej uprawianiu turystyki (<i>Jerzy Kapłon</i>)	205
4.2. Wnioski z kontroli NIK na Wschodnim Szlaku Rowerowym Green Velo w kontekście rozwoju turystyki społecznej (<i>Urszula Dziedzic, Andrzej Trojanowski</i>)	233

5. Otoczenie turystyki społecznej

5.1. Związki terroryzmu z ruchem turystycznym – implikacje dla turystyki społecznej (<i>Waldemar Zubrzycki</i>) .	255
5.2. Rola technologii cyfrowych w procesie rozwoju turystyki społecznej (<i>Piotr Zawadzki</i>)	281
5.3. Znaczenie socjoterapii w turystyce zdrowotnej na obszarach wiejskich (<i>Michał Roman, Antoni Roman, Arkadiusz Niedziółka</i>)	295
Spis tabel	316
Spis rysunków	317
Przewodnik dobrych praktyk	319

5.1. Związki terroryzmu z ruchem turystycznym – implikacje dla turystyki społecznej

WSTĘP

Choć terroryzm i turystyka to zjawiska znajdujące się na przeciwległych biegunach ludzkiej aktywności, ich wspólną cechą jest dynamiczny rozwój w XXI w. Niewątpliwy wpływ wywiera na nie wciąż postępująca globalizacja, zacierająca bariery, likwidująca granice i zwiększająca ludzkie możliwości. Innym czynnikiem, sprzyjającym nasilaniu się tych fenomenów, jest postęp technologiczny, a w jego efekcie wzrost zdolności komunikacyjnych, obniżanie kosztów transportu i regularne zwiększanie dostępności odległych nawet zakątków globu. Turystyka stała się jednym z elementów stylu życia współczesnego człowieka, popularnym sposobem poznawania świata, a związany z nią międzynarodowy przemysł turystyczny – w wielu przypadkach – jednym z podstawowych sektorów gospodarki poszczególnych krajów.

Po zamachu na World Trade Center 11 września 2001 r. i innych spektakularnych atakach terroryzm okrzyknięto jednym z największych globalnych zagrożeń dzisiejszego świata, które – jako zjawisko wielopłaszczyznowe – oddziałuje na wiele obszarów życia społecznego. Jego skutki można zaobserwować na każdym kroku. Terroryzm nie pozostał także bez wpływu na szeroko pojmowaną turystykę, w tym jedną z jej gałęzi – turystykę społeczną. Na zainteresowanie się podróżą do danego kraju wpływ ma wiele czynników, przede wszystkim jego turystyczna atrakcyjność, ta jednak coraz częściej przegrywa ze względami bezpieczeństwa, w tym również zagrożeniem potencjalnym atakiem zamachowców. Geografia zagrożeń terrorystycznych pokrywa się wielokrotnie z mapą atrakcji turystycznych. Akty przemocy coraz częściej pojawiają się w krajach, których głównym

* ORCID: 0000-0002-2790-4005, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Wydział Bezpieczeństwa i Nauk Prawnych, e-mail: boa.01@wp.pl

źródłem dochodu jest właśnie turystyka, drastycznie obniżając poczucie bezpieczeństwa wypoczywających. Obawa przed podróżowaniem do określonych miejsc to ważny czynnik, decydujący o wyborze środka transportu, miejsca podróży, a czasem o całkowitej z niej rezygnacji.

Celem przeprowadzonych badań, których wyniki prezentuje niniejsze opracowanie, była identyfikacja zagrożeń ruchu turystycznego ze strony sprawców przestępstw o charakterze terrorystycznym oraz konsekwencje, jakie z nich wynikają dla osób umożliwiających, organizujących i planujących podróże w ramach turystyki społecznej. Osiągnięcie tak postawionego celu umożliwiło wykorzystanie empirycznych metod badawczych, w postaci analizy dokumentów, analizy literatury i studiów przypadku, jak również ogólnych metod teoretycznych: analizy, syntezy, porównania, klasyfikowania, uogólnienia, abstrahowania i wnioskowania.

POJĘCIE I RODZAJE TURYSTYKI

Aktualnie turystyka jest jednym z najbardziej ekspansywnych zjawisk na świecie, charakteryzującym się ogromną dynamiką rozwoju, a jej wielopłaszczyznowość sprawia, że definiowana jest na wiele różnych sposobów (Cymańska-Grabowska, Steblik-Właźlak, 2014), w zależności od reprezentowanego punktu widzenia. Pierwsza kompleksowa definicja turystyki, stworzona przez W. Hunzikera i K. Krapfa w 1951 r., określała ją jako całokształt stosunków i zjawisk związanych z podróżą i pobytem w jakiejś miejscowości osób przyjezdnych, jeśli pobyt nie wynikał z motywu osiedlenia się i nie wiązał się z jakąkolwiek działalnością zarobkową (za: Kurek, Mika, 2008).

Kolejne definicje podkreślały takie elementy, jak dobrowolność wyjazdu oraz dowolność wyboru celu podróży, dopuszczając ponadto różnorodność motywów skłaniających do wyjazdu, zawsze jednak podkreślały brak chęci osiedlania się lub podejmowania pracy zarobkowej. Przykładem może być definicja K. Przeclawskiego, według którego turystyka to całokształt zjawisk ruchliwości przestrzennej, związanych z dobrowolną, czasową zmianą miejsca pobytu, rytmu i środowiska życia oraz wejściem w styczność osobistą ze środowiskiem odwiedzanym (za: Kurek, Mika, 2008).

Światowa Organizacja Turystyki Narodów Zjednoczonych (ang. United Nations World Tourism Organization – UNWTO) definiuje zjawisko turystyki jako ogół czynności osób, które podróżują i przebywają w celach wypoczynkowych, służbowych lub innych nie dłużej niż jeden rok bez przerwy poza swoim codziennym otoczeniem,

z wyłączeniem wyjazdów, których głównym celem jest działalność zarobkowa wynagradzana w odwiedzanej miejscowości (*Terminologia turystyczna*, 1995). Taka interpretacja dopuszcza także cele zarobkowe wyjazdów, szczególnie te związane z wykonywanym zawodem, odzwierciedlając zmiany, jakie zaszły w rozumieniu turystyki i dostrzegając zacieranie się granic pomiędzy czasem wolnym a czasem pracy (Kurek, Mika, 2008).

Jak zauważa J. Czerwiński, w pojęciu „turystyka” tkwi szczególny dualizm: określa się tak nie tylko ruch turystyczny w różnych jego formach i rodzajach spędzania czasu na wędrownościach, podróżowaniu oraz uczestnictwie we wszystkich przedsięwzięciach odbywających się przed drogą do miejsca, w którym odbywa się konkretne przedsięwzięcie, ale także ogół działań o różnorodnej naturze związanych z jej realizacją i organizacją. Dla jednych turystyka to swoiste hobby, pasja życiowa oraz sposób spędzania wolnego czasu, natomiast dla innych jest ona źródłem dochodów, sposobem zarabkowania (Czerwiński, 2015).

Na podstawie pojawiających się w literaturze definicji turystyki wyróżnić można najważniejsze cechy omawianego zjawiska. Podstawą turystyki jest ruch, przemieszczanie się, proces, który współtworzy przepływ ludzi, pieniędzy, rzeczy, wartości kulturowych i informacji. Ruch ten powoduje różne konsekwencje w stosunkach społecznych, politycznych i gospodarczych, zaś uczestnictwo w turystyce jest rezultatem niezależnych decyzji, swobodnym wyborem, wynikającym zarówno z potrzeby zmiany schematów dnia codziennego, jak i dążeń człowieka do poznawania innych kultur, zabawy czy wypoczynku (Toczek-Werner, 2007).

Współczesna turystyka to metoda zaspokajania potrzeb zmiany środowiska kulturowego, przyrodniczego, jest przeżyciem psychicznym oraz faktem społecznym. Jako zjawisko masowe przebiega w określonych warunkach kulturowych, komunikacyjnych, technicznych, geograficznych itp. Jest dziedziną działalności gospodarczej oraz sposobem poznawania świata, rozwoju możliwości twórczych człowieka, regeneracji sił psychicznych i fizycznych, metodą kształtowania osobowości oraz jedną z metod oddziaływań dydaktycznych. W krajach rozwiniętych uprawianie turystyki jest wręcz stylem oraz sposobem na życie. Turystyka to zjawisko złożone i wielopłaszczyznowe, które obejmuje wiele dziedzin życia konkretnych osób i całych społeczeństw (Kurek, 2008). Turystyka uznawana jest za zjawisko psychologiczne, ekonomiczne, kulturowe i społeczne. Bez wątpienia jest ważnym elementem w katalogu potrzeb jednostki społecznej.

W ten światowy nurt myślenia o podróżowaniu wpisuje się turystyka społeczna (Włodarczyk, 2010), umożliwiając udział w wypoczynku szerszemu gronu osób, w sposób zgodny z zasadami zrównoważonego rozwoju, dostępności i solidarności. Genezy tego zjawiska doszukiwać się można w działalności organizacji powstałych na początku XX w. w Szwajcarii i Francji, które specjalizowały się w urządzaniu obozów sportowych w górach oraz obozów wakacyjnych dla dzieci z mniej uprzywilejowanych rodzin. Dzisiaj uczestnikami turystyki społecznej stają się w znacznie większym wymiarze dzieci i młodzież, całe rodziny, osoby niepełnosprawne oraz ich opiekunowie, czy też osoby starsze (*Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce...*, 2007).

Turystyka społeczna, pomimo powszechności używania tego terminu, nie doczekała się jeszcze jednoznacznej definicji (Stasiak, Włodarczyk, 2012). Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto, że jest to „rodzaj całkowicie lub częściowo dotowanej bądź organizowanej na zasadach wolontariatu aktywności, mającej na celu realizację prawa powszechnego dostępu do turystyki, będącej także narzędziem do osiągania innych, ważnych z punktu widzenia jej beneficjentów celów o charakterze społecznym, np. patriotycznych, wychowawczych, edukacyjnych, poprawy jakości życia itp.” (Włodarczyk, 2010, s. 34).

Turystyka podlega oddziaływaniu różnorodnych czynników: ekonomicznych (dochody indywidualne, ceny, wskaźniki obrazujące sytuację gospodarczą państwa), demograficznych (liczba ludności, wiek, wielkość gospodarstwa domowego i jego struktura, poziom wykształcenia, struktura zawodowa), geograficznych (miejsce zamieszkania, wielkość miejscowości, z której pochodzi turysta, odległość do miejsca docelowego), prawno-politycznych (czynniki regulujące ruch turystyczny, przepisy prawne pośrednio wpływające na popyt turystyczny, wydarzenia natury politycznej) czy społecznych i psychologicznych (role pełnione w rodzinie, normy społeczne, emocje i motywacje) (Cymańska-Grabowska, Steblik-Właźlak, 2014). Czynniki te istotnie kształtują m.in. natężenie ruchu turystycznego, przy czym jedno z nich mają wpływ niezwykle korzystny, stymulujący, inne – bardzo negatywny, hamujący. Do tych ostatnich niewątpliwie należą zagrożenia terrorystyczne, obniżające zdecydowanie intensywność ruchu turystycznego. Ryzyko wystąpienia aktów przemocy, szczególnie w rejonach atrakcyjnych turystycznie, skutkuje nie tylko określonymi decyzjami dotyczącymi zaspokajania potrzeb przez podróżujących, ale także – często dotkliwymi – następstwami dla krajów, dla których turystyka jest istotnym źródłem dochodów.

TURYŚCI JAKO OFIARY ATAKÓW TERRORYSTYCZNYCH

Terroryzm to niewątpliwie jeden z najpoważniejszych problemów bezpieczeństwa współczesnego świata. Zaskoczenie, szybkość i niezwykła skuteczność – zarówno w zakresie wyboru celu oddziaływania, jak i jego rezultatów – są jego głównymi cechami. Terroryzm jest zjawiskiem, które – pomimo wielu prób – nie zostało jednak ostatecznie zdefiniowane. Nadal brak jest jednej, przyjmowanej powszechnie na arenie międzynarodowej jego definicji (Zubrzycki, 2017).

W literaturze przedmiotu funkcjonuje wiele definicji terroryzmu, a już sama ich liczba świadczy o złożoności problemu. Różne, często antagonistyczne jego postrzeganie, uniemożliwia ich ujednolicenie. Pomimo tych trudności, biorąc pod uwagę odmienne punkty widzenia i zróżnicowane cele przeciwstawnych środowisk, wygenerować można jednak zbiory podstawowych elementów definicyjnych terroryzmu, w odniesieniu do których świat jest raczej zgodny. Wśród właściwości, jakie przypisują mu poszczególne środowiska, znajdują się przemoc, lub groźba jej użycia, strach, psychologiczne oddziaływanie oraz wymiar, odróżniający terrorystę od „zwykłego” przestępcy (Zubrzycki, 2017).

Istotą terroryzmu jest działanie pośrednie, czyli omijanie silnych stron przeciwnika i atakowanie jego najbardziej wrażliwych miejsc (Koziej, 2006), a także spektakularność i swoista teatralność działań. W przeciwieństwie bowiem do „zwykłego” kryminalisty, terrorysta nie ukrywa swoich działań oraz ich następstw, wręcz przeciwnie – stara się nadać im jak największy rozgłos przez media czy szczególnie efektowne działania, potrzebuje bowiem tego do osiągnięcia atmosfery zastraszenia i niepewności w społeczeństwie (Zubrzycki, 2017). Celem ataków terrorystycznych jest wywołanie psychozy strachu, paniki i poczucia braku stabilizacji. Terrorysty atakują niewralgiczne punkty, w których najczęściej znajduje się dużo osób, co skutkować ma dużym rozgłosem dla ich działalności. Idealnymi miejscami do przeprowadzenia ataku są obszary, na których przebywa jednocześnie wiele osób (Dyrcz, 2005).

W przeszłości turyści oczywiście również padali ofiarami terroryzmu, nigdy wcześniej jednakże nie byli głównym celem ataków na tak olbrzymią skalę. Pojawiali się po prostu w niewłaściwym miejscu, w nieodpowiednim czasie, tak jak np. turyści w Irlandii Północnej, którzy przypadkowo zostawali ranni bądź ginęli podczas ataków dokonywanych przez Irlandzką Armię Republikańską (IRA) (Pałkiewicz, 2008). Do zamachów dochodziło również w różnych środkach komunikacji publicznej, np. w autobusach, pociągach, metrze, samolotach,

w których znajdowali się również turyści, stając się przypadkowymi ofiarami zamachów. W ciągu ostatnich lat jednak organizacje terrorystyczne wielokrotnie obierały za swój bezpośredni cel samych turystów, kierując wobec nich nieprzypadkowe, zorganizowane działania.

Koniec XX i początek XXI w. obfitowały w wydarzenia, które łączyć kazały zagrożenia terrorystyczne z intensywnością ruchu turystycznego, zaś cały ciąg ataków terrorystycznych wywarł ogromny wpływ na przemysł turystyczny. W przeszłości organizacje terrorystyczne ograniczały swoje krwawe zamachy, oszczędzając przy tym przypadkowych ludzi, natomiast celami ich ataków były osoby piastujące wysokie stanowiska polityczne i wojskowe. Aktualnie, coraz częściej celami ataków są całe społeczeństwa, stanowiące w zamyśle terrorystów najważniejszy czynnik wpływu w skali strategicznej (Zubrzycki, 2017).

Z punktu widzenia terrorystów atakowanie turystów jest opłacalne z kilku powodów. Przede wszystkim daje zamachowcom rozgłos. Atakowani turyści najczęściej pochodzą z krajów rozwiniętych, a media w ekspresowym tempie relacjonują takie wydarzenia, nagłaśniając je, budząc jednocześnie zainteresowanie sprawą, o którą walczą sprawcy. Ze względu na fakt, iż turystyka stała się jedną z podstawowych gałęzi gospodarki w wielu krajach, zamach na turystów może zachwiać rozwojem branży turystycznej w danym regionie. To z kolei może negatywnie wpływać na całą gospodarkę, wywołując napięcia społeczne i osłabiając wizerunek władz danego kraju. Kolejnym argumentem jest fakt, że zamachem na ludność zagraniczną, terroryści nie ryzykują utraty poparcia wśród ludności miejscowej. Szczególnie znaczenie ma to w krajach trzeciego świata, gdzie rozwój turystyki stał się symbolem nierówności między krajami rozwiniętymi i rozwijającymi się. Dodatkowo zachowanie zagranicznych turystów dość często budzi sprzeciw i nie jest akceptowane przez ludność miejscową i grupy terrorystyczne. Wreszcie zamach na sektor turystyczny jest dość łatwym przedsięwzięciem ze względu na swój rozmiar, różnorodność i zasięg. Turyści poprzez swoje zachowanie, ubiór czy język wyróżniają się wśród ludności miejscowej. Tłumnie odwiedzają znane kurorty, plaże, hotele, stając się łatwym celem (Bojarski, 2011).

Liczba możliwych do zaatakowania celów wzrasta wraz ze zwiększaniem się dostępności turystyki i możliwości jej uprawiania przez grupy społeczne, które – z różnych powodów – napotykały dotychczas na trudności w organizowaniu takich form wypoczynku. Istotną rolę w tym zakresie niewątpliwie spełnia turystyka społeczna, której istotę – w pewnym uproszczeniu – opisać można jako turystykę dla

wszystkich (*Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce...*, 2007). Stała się ona w ostatnim czasie bardzo modna, umożliwiając realizację prawa powszechnego dostępu do turystyki różnicowanym grupom społecznym (Stasiak, Włodarczyk, 2012).

Zaatakowanie turystów przebywających w ośrodkach wypoczynkowych wymaga precyzyjnych przygotowań. Zamachowcy pokonać muszą systemy zabezpieczeń, znajdujące się na ich terenie, czasem wejść w porozumienie z ich pracownikami. Zwykle obiekty te posiadają całodobową, często wieloosobową ochronę. Łatwiejszy cel stanowią osoby zwiedzające, robiące zakupy czy przebywające w restauracjach i klubach nocnych. Zagrożone one mogą być podczas korzystania z centrów handlowych czy obiektów kultu religijnego (Dyrz, 2005). Do ataków dochodzi także w miejscach związanych z transportem, a więc na lotniskach, dworcach kolejowych, w portach morskich czy w środkach komunikacji miejskiej. 11 marca 2004 r. w Madrycie doszło do serii wybuchów, w wyniku których zniszczone zostały cztery pociągi komunikacji podmiejskiej. W ciągu zaledwie czterech minut zginęło 191 osób, a ponad dwa tysiące pasażerów zostało rannych (Hołyst, 2011). Z kolei 7 lipca 2005 r. w Londynie miały miejsce trzy zamachy terrorystyczne w metrze i jeden w autobusie. W efekcie zginęło 56 osób, a rannych zostało ponad 700 osób – obywateli różnych krajów (Hołyst, 2011).

Najtrudniejsze do wykrycia na etapie planowania są ataki pojedynczych sprawców, tzw. samotnych wilków. Zwykle są oni samowystarczalni, a ich kontakty z innymi osobami mocno ograniczone. Atak zakończony sukcesem sprawia, że wzrasta grono ich potencjalnych naśladowców. Zdolni są oni jednak jedynie do przeprowadzania prostych, często improwizowanych ataków. Wzmoczone środki ostrożności na lotniskach, czy w kurortach wypoczynkowych wymagają już lepiej zorganizowanych form (por. *U.S. Department of State Country Reports...*, 2016).

Terrorysty od lat wykorzystują podobne metody działania, posługując się jednak różnorodnymi środkami. Jak wynika z raportu Institute of Economics and Peaces (*Global Terrorism Index 2020...*, 2020), w latach 2002–2019 największą popularnością cieszyły się zamachy bombowe, ataki z wykorzystaniem broni palnej, porwania dla okupu oraz wzięcie zakładników (por. też: Dworzecki, 2011; Horgan, 2008). W odniesieniu do celu ataku, jakim mogą być turyści, warto zwrócić uwagę również na uprowadzenia środków transportu, zabójstwa, zagrożenia typu *active shooter*. Efekt psychologiczny ataków terrorystycznych pogłębia dodatkowo ich samobójcza forma, potęgując

strach, a tym samym sprzyjając realizacji celów terrorystów (Zubrzycki, 2017). Są one szczególnie szokujące dla ludzi należących do zachodniego kręgu kulturowo-cywilizacyjnego, którzy nie rozumieją przesłanek i motywów działania sprawców takich aktów (por. Silke, 2003). Z takiego kręgu natomiast wywodzi się potężna liczba turystów odwiedzających egzotyczne zakątki globu.

Chicagowska baza danych, dotycząca bezpieczeństwa i zagrożeń terrorystycznych, zawiera ogólną liczbę samobójczych zamachów terrorystycznych dokonanych na świecie w latach 1982–2016. Ich ogólna liczba wyniosła 5292, a w ich wyniku śmierć poniosło 52 966 osób, zaś 132 423 zostały ranne (*Chicago Project on Security and Terrorism*, 2015). Jak wykazały badania przeprowadzone w kolejnych latach na Uniwersytecie w Chicago, ataki samobójcze są pięć razy bardziej śmiertelne niż „zwykłe” zamachy terrorystyczne. Świadomość skuteczności misji samobójczych mają także liderzy różnych ugrupowań terrorystycznych, dlatego też – w ciągu ostatnich 5 lat – ataki samobójcze były wykorzystywane w 40% wszystkich dokonanych zamachów (*Chicago Project on Security and Threats*, 2021)¹.

Terrorystyci wciąż poszukują nowych sposobów na podwyższanie skuteczności swoich ataków, chętnie korzystają też z osiągnięć postępu technologicznego, nie tylko wykorzystując nowoczesne środki, ale również modyfikując i łącząc ze sobą różnorodne metody, dla skuteczniejszego osiągnięcia założonych celów i wzmocnienia oddziaływania. Pojawiły się zamachy symultaniczne – skoordynowane w czasie zamachy dokonane w różnych miejscach, z wykorzystaniem konwencjonalnych ładunków wybuchowych o dużej mocy. Zwiększyło się zagrożenie cyberterrorystyczne. Nowoczesne technologie informatyczne wykorzystywane są również do werbowania członków organizacji, pozyskiwania funduszy na ich funkcjonowanie, planowania operacji czy działań propagandowych. Za realną uważa się groźbę stosowania w działaniach terrorystycznych środków masowego rażenia, a także stosowanie technologii umożliwiających przeprowadzenie ataku z niesłychaną precyzją.

Uogólniając, turyści mogą być przypadkowymi ofiarami zamachów terrorystycznych, mogą stać się zamierzonymi celami ataków w docelowym miejscu swojego wypoczynku, podczas zwiedzania zabytków, uczestnicząc w wydarzeniach sportowych, kulturalnych lub religijnych, czy też w strefie tranzytowej pomiędzy miejscem zamieszkania

¹ Realizowany obecnie na Uniwersytecie Chicagowskim *Chicago Project on Security and Threats* (CPOST) jest kontynuacją wcześniejszego projektu pt. *Chicago Project on Security and Terrorism*.

a miejscem docelowym podróży. Wszystkie z wymienionych możliwości znalazły swoje odzwierciedlenie w rzeczywistych wydarzeniach na przestrzeni ostatnich lat. Turyści mogą więc być zagrożeni ze strony terrorystów na każdym niemal etapie swojej eskapady.

Nawet, gdy turyści nie byli ofiarami zamachu, rozgłos towarzyszący konkretnemu atakowi potrafił sprawić, że cały niemal ruch turystyczny w okolicy, w której do niego doszło został wstrzymany. Najbardziej tragiczny w skutkach atak terrorystyczny na World Trade Center z 11 września 2001 r. nie był atakiem wycelowanym w turystów, jednak – dzięki użyciu cywilnych samolotów pasażerskich jako środków do dokonania ataku – zamachowcy skutecznie odstraszyli ludzi od podróżowania samolotami. To z kolei miało ujemny wpływ na całą branżę turystyczną, bazującą w dużym stopniu na przemyśle lotniczym (Pałkiewicz, 2008).

WYBRANE ZAMACHY TERRORYSTYCZNE NA TURYSTÓW

Jednym z pierwszych, głośnych ataków, skierowanych bezpośrednio w zagranicznych turystów, był zamach z 17 listopada 1997 r. w świątyni Hatszepsut² w Luksorze, jednej z największych atrakcji turystycznych Egiptu. Zamach zrealizowany został przez fundamentalistyczną islamską organizację – Dżama'a Islamijja, w odwecie za niespełnienie przez egipskie władze żądania uwolnienia liderów ugrupowania. Sześciu napastników, wyposażonych w broń automatyczną, noże i maczety, wtargnęło do świątyni i przez 45 minut atakowało bezbronnych turystów. W wyniku napadu zginęły 62 osoby: 4 Egipcjan (policjanci i przewodnik), 36 Szwajcarów, 10 Japończyków, 6 Brytyjczyków, 4 Niemców oraz 2 Kolumbijczyków (*Masakra w Luksorze*, 2012).

11 kwietnia 2002 r. doszło do eksplozji cysterny z gazem, niedaleko najstarszej afrykańskiej synagogi na tunezyjskiej wyspie Dżerba. Do zamachu przyznała się Islamska Armia na rzecz Wyzwolenia Miejsc Świętych, powiązana z Al Kaidą i egipską Grupą Islamską, zaś ukazujące się w Londynie gazety arabskie poinformowały, że był to odwet za zbrodnie izraelskie, popełnione na Palestyńczykach na Zachodnim Brzegu i w Strefie Gazy (Kęciek, 2002). Zginęło 21 osób, w tym 14 niemieckich turystów oraz dwóch Francuzów (*Największe ataki terrorystyczne na turystów*, 2015). Z zamachem tym związany jest niezbyt pochlebny epizod związany z Polską: pochodzący z Gliwic Polak, jedna z czołowych postaci Al-Kaidy w Europie,

² Świątynia Milionów Lat – budowla sakralna, świątynia grobowa królowej Hatszepsut, w znacznej części wykuta w skale.

za przygotowanie tego zamachu został skazany na 18 lat więzienia (Wiliński, 2009).

W dniu 12 października 2002 r. turyści stali się ofiarami serii eksplozji, do jakich doszło w turystycznej dzielnicy Kuty na indonezyjskiej wyspie Bali. Pierwszy wybuch nastąpił ok. godz. 22.05 w klubie Paddys' Bar, a ładunek zdetonowany został przez terrorystę samobójcę. Uważa się, że terroryści celowo wybrali właśnie to miejsce na atak, gdyż zarówno dla nich, jak i dla części ludności miejscowej, był to symbol źle postrzeganej turystyki imprezowej (Mroczek, 2003). Po wybuchu, ludzie w panice wybiegli na ulicę, gdzie chwilę później eksplodował samochód zaparkowany naprzeciw, przy lokalu Sari Club. W efekcie uległ cały klub i powstał trudny do ugaszenia pożar. Na skutek tych dwóch wybuchów, dokonanych przez trzech terrorystów samobójców, zginęły 202 osoby z przeszło 20 różnych krajów, w tym polska dziennikarka, a 209 osób zostało rannych.

Trzeci wybuch nastąpił w okolicy konsulatu USA, gdzie terroryści odpalili zdalnie ładunki umieszczone na krawężniku ulicy. Tym razem wybuch nie spowodował ofiar w ludziach. Organizację tych zamachów przypisuje się organizacji Dżama'a Islamijja. Aresztowano 15 osób podejrzanych o zorganizowanie i przeprowadzenie zamachów, jednak niespełna rok później (4 sierpnia 2003 r.) przed hotelem Marriott w Dżakarcie nastąpiła eksplozja wypełnionego beczkami z materiałem wybuchowym samochodu pułapki, w której zginęło 17 osób, a 137 zostało rannych. Zastosowano tu taki sam element zapalający, jak podczas ataków na Bali (Mroczek, 2003).

Popularnym miejscem wśród zagranicznych turystów jest Mombasa – miasto leżące w Kenii na wybrzeżu Oceanu Indyjskiego. Odwiedzają ją głównie przybysze z Izraela. W dniu 28 listopada 2002 r. doszło tam do ataku na izraelski hotel *Paradise* i na samolot należący do izraelskich linii lotniczych *Arkia*. Przed południem, trzech terrorystów samobójców wjechało wypełnionym materiałem wybuchowym samochodem terenowym do hotelowego hallu, gdzie nastąpiła eksplozja. W wyniku wybuchu zginęło 15 osób, w tym trzech zamachowców i trzech Izraelczyków, a ok. 80 zostało rannych. Zaledwie kilka minut wcześniej ostrzelano dwiema rakietami ziemia-powietrze izraelski Boeing 757 z pasażerami na pokładzie. Samolot nie został trafiony, kontynuował lot i wylądował na lotniku w Tel-Awiwie. Kilka dni po zamachu, w oświadczeniu opublikowanym w Internecie, Al-Kaida przyznała się do ataków w Mombasie (*Podwójny zamach w Kenii*, 2002).

16 maja 2003 r. w Casablance w Maroku miała miejsce seria samobójczych ataków bombowych, w wyniku których zginęło 41 osób,

w tym obywatele Francji, Hiszpanii i Włoch (*Największe ataki terrorystyczne na turystów*, 2015), a 100 zostało rannych. W różnych częściach miasta, w chętnie uczęszczanych miejscach gastronomiczno-hotelarskich, w krótkich odstępach czasu pomiędzy godz. 21.40 a 22.15, dokonano pięciu detonacji urządzeń wybuchowych. Pierwsza z nich miała miejsce na placu popularnego klubu towarzyskiego *Casa de España*. Na jego teren weszło trzech zamachowców samobójców, z których każdy usiadł w innym miejscu, a następnie równocześnie zdetonowali urządzenia wybuchowe, które mieli przymocowane taśmami do ciała. Dwóch kolejnych samobójców spowodowało wybuchy przy głównym wejściu do Hotelu *Farah*. Dwaj samobójcy zdetonowali urządzenia wybuchowe na środku ulicy, przed restauracją *Pasitano*, w pobliżu konsulatu Belgii. Kolejnych dwóch zamachowców dokonało samobójczych ataków w Centrum Zjednoczenia Żydowskiego, miejscu spotkań towarzyskich społeczności żydowskiej. Ostatniego zamachu dokonał terrorysta samobójca, detonując urządzenie wybuchowe w okolicy cmentarza żydowskiego. W tym przypadku, poza samym sprawcą, nikt nie zginął. Za organizację i przeprowadzenie zamachów odpowiedzialna była ekstremistyczna grupa *Salafist Jihad* z Maroka (*Zamachy bombowe w Casablance...*, 2005).

23 lipca 2005 r. w Szarm el-Szejk, w centrum egipskiego kurortu położonego nad Morzem Czerwonym, miał miejsce atak bombowy, do którego doszło w sobotę w nocy – tuż po pierwszej zmianie lokalnego. Bary i dyskoteki były wówczas pełne ludzi, w tym także zagranicznych turystów. Zamachowcy posłużyli się samochodami pułapkami, detonując trzy bomby: na starym bazarze w centrum miasta, a także w okolicy hoteli *Ghazala Gardens* i *Moevenpick*. Wśród 88 śmiertelnych ofiar znalazło się 9 obcokrajowców: 2 Brytyjczyków, 2 Włochów, Ukrainiec, Rosjanin, Holender, Czech i jedna osoba z Izraela. Wielu turystów, wypoczywających w tym czasie w Egipcie, po zamachach podjęło decyzję o powrocie do domu (88 ofiar zamachów w Szarm el-Szejk, 2005).

W stolicy Pakistanu Islamabadzie, 20 września 2008 r. ciężarówka wypełniona materiałem wybuchowym staranowała bramę hotelu *Marriott*. W wyniku samobójczego ataku zginęły 54 osoby, a 266 zostało rannych. Wśród ofiar byli cudzoziemcy, w tym obywatele USA, Czech, Danii i Wietnamu. Zginął m.in. ambasador Czech w Pakistanie (*Zamach w Islamabadzie...*, 2021).

Dobrze wyszkolona i uzbrojona grupa przeprowadziła 26 listopada 2008 r. serię ataków w Bombaju, uważaną za najbardziej

spektakularny zamach terrorystyczny w Indiach. Rozpoczął się on od otworzenia ognia i rzucenia granatów w kierunku tłumu ludzi na miejskim dworcu kolei miejskiej *Chhatrapati Shivaji Terminus*. Na miejscu zginęły 52 osoby. Podczas ucieczki sprawców z miejsca zdarzenia doszło do strzelaniny z policjantami, w której zginęło dwóch oficerów oraz jeden z terrorystów (więcej: Kubiak, 2009/2010). Miało ono – najprawdopodobniej – zaangażować miejscowe siły bezpieczeństwa i utrudnić reakcję na kolejne incydenty. Około godz. 23.00 zamachowcy, uzbrojeni w karabinki AK-47, weszli do hotelu *Taj Mahal Palace & Tower*, poszukując cudzoziemców, zwłaszcza Amerykanów i Brytyjczyków. Doszło do wymiany ognia, wybuchów, sprawcy pojmali także ok. 100 zakładników. Obłężenie hotelu trwało do wczesnych godzin porannych 29 listopada. Równolegle, zamachowcy podobne działania przeprowadzili w hotelu *Oberoi Trident*. Tu również poszukiwano cudzoziemców, wzięto zakładników, sprawcy wykorzystywali broń palną do ostrzału służb bezpieczeństwa oraz detonowali ładunki wybuchowe. Sytuację udało się opanować dopiero ok. 1000 następnego dnia. Kolejnym zaatakowanym obiektem był żydowski ośrodek religijno-kulturalny *Nariman House*, w którym sprawcy przetrzymywali sześć osób. Z powodu toczących się działań w innych miejscach miasta, służby bezpieczeństwa ograniczyły się jedynie do zabezpieczenia lokalu, zaś akcja ratunkowa rozpoczęła się dopiero rankiem następnego dnia i trwała aż do wieczora. Żadnego z zakładników nie udało się uratować. Łącznie zginęły 164 osoby, a 308 zostało rannych. Wśród ofiar wymieniana się Amerykanów, Włocha, Brytyjczyka, Francuzów, Niemców, Izraelczyków i Meksykankę. Do ataku przyznała się nieznana wcześniej organizacja *Mudżahedini Dekanu*, podejrzewana o współdziałanie z Al-Kaidą. Sprawcy przeprowadzili akcję o dużej dynamice i rozmachu, a zaplanowane, długotrwałe oddziaływanie na różne cele jednocześnie wywołało ogromny kryzys w jednym z największych państw świata, na kilkadziesiąt godzin paraliżując ogromną aglomerację miejską (Kubiak, 2010).

28 kwietnia 2011 r. eksplozja w centrum Marrakeszu (Maroko) zabiła 17 osób, raniąc 21. Miała ona miejsce na głównym placu miasta – *Jemaa El Fna*, wpisanym na listę światowego dziedzictwa UNESCO. Przebrany za turystę terrorysta pozostawił w restauracji *Argana* gitarę, wypełnioną materiałami wybuchowymi, którą następnie zdalnie zdetonował (*Magic Travels Around the World*, 2007). Wśród zabitych byli obywatele Francji, pięciu Marokańczyków oraz inne osoby, których tożsamości nie udało się ustalić. W ciałach ofiar znaleziono

odłamki metalu i gwoździe (*Maroko. Zamach terrorystyczny w Marakeszu*, 2011).

Odpowiedzialność za zamach dokonany na bułgarskim lotnisku w Burgas z 18 lipca 2012 r. przypisuje się – sponsorowanej przez Iran – organizacji Hezbollah. Bułgaria była wówczas popularnym celem podróży turystycznych Izraelczyków (Jodełko, 2012). Zamachowiec samobójca ukrył w luku bagażowym autobusu plecak, w którym znajdowała się bomba, i zdetonował ją, gdy do pojazdu wsiadało czterdziestu izraelskich turystów. Eksplozja zniszczyła również dwa autobusy parkujące w pobliżu. W jej wyniku 32 pasażerów zostało rannych, a sześciu turystów z Izraela oraz dwóch Bułgarów zginęło (*Atak terrorystyczny na lotnisku w Burgas...*, 2021).

W turystów wymierzony był również zamach przeprowadzony 18 marca 2015 r. w muzeum *Bardo* w Tunisie, stolicy Tunezji. Początkowo terroryści – przebrani za służby bezpieczeństwa i uzbrojeni w broń palną – wtargnęli do budynku parlamentu. Po odparciu ich ataku, sprawcy przemieścili się do położonego w pobliżu muzeum, gdzie otworzyli ogień do osób znajdujących się na parkingu i zwiedzających, następnie wzięli zakładników. Tych udało się uwolnić dopiero po przeprowadzonym przez służby bezpieczeństwa szturmie. W muzeum znajdowała się wówczas duża, 36-osobowa grupa polskich turystów. W wyniku przeprowadzonego ataku zginęły 24 osoby, w tym 3 Polaków oraz obywatele Japonii, Włoch, Kolumbii i Hiszpanii; ponad 40 osób zostało rannych (*Zamach na muzeum w Tunezji*, 2016). Odpowiedzialność za zamach wzięli na siebie dżihadysty z Państwa Islamskiego, określając go jako „błogosławioną inwazję na jaskinię niewiernych i zła w muzułmańskiej Tunezji”, a napastników, którzy zginęli podczas szturmie antyterrorystów, nazwano „rycerzami Państwa Islamskiego” (*„Pierwsza kropla deszczu”...*, 2015).

Trzy miesiące później ponownie zaatakowano turystów w Tunezji. 26 czerwca 2015 r. zamachowiec uderzył na plaży, w pobliżu hoteli *Imperial Marhaba* oraz *Soviva*, w mieście Susa. Sprawca, ubrany w cywilne ubranie, wniósł na plażę karabin, ukrywając go w parasolu. Około godz. 13.00 zaczął strzelać do znajdujących się na miejscu turystów. Następnie skierował się w stronę hotelu, strzelając do przypadkowych osób (Wachnicki, 2015). W zamachu zginęło 39 osób, w tym 30 obywateli Wielkiej Brytanii, a także turyści z Niemiec, Irlandii, Portugalii i Belgii. Rannych zostało 36 osób. Zamachowca zastrzelono podczas interwencji policji, a do organizacji ataku przyznało się Państwo Islamskie (Gersz, 2015).

WPŁYW AKTÓW TERRORYSTYCZNYCH
NA PRZEMYSŁ TURYSTYCZNY

Obawa przed wystąpieniem zamachu terrorystycznego w znacznym stopniu ogranicza liczbę osób skorych do wypoczynku i podróżowania. Osoby planujące i organizujące swój wyjazd, śledząc doniesienia medialne o zagrożeniu terrorystycznym na terenie danego państwa, skłonne są do zmiany miejsca na inne – bezpieczniejsze, nawet kosztem rezygnacji z miejscowych atrakcji turystycznych (Marczak, 2012). Nasilenie się ataków wycelowanych bezpośrednio w turystów dotyka nie tylko samych podróżnych, ale ma także niebagatelny wpływ na całą branżę turystyczną, a w konsekwencji także na gospodarkę. Widać to na przykładach tych regionów i krajów, w których doszło do incydentów terrorystycznych. Każdy atak terrorystyczny w danym miejscu prowadzi do obniżenia jego atrakcyjności turystycznej, obniża jego walory, burzy jego pozytywny wizerunek. To natomiast zagraża przemysłowi turystycznemu danej miejscowości czy regionu, przekładając się na gospodarkę całego kraju, szczególnie tam, gdzie turystyka jest jej ważną gałęzią (Bojarski, 2011).

Zmiany destynacji osób planujących wyjazd wypoczynkowy powodują, iż kraje recepcji turystycznej, którego dochody z sektora turystyki stanowią istotny procent PKB, zagrożone są ogromną stratą finansową. W wyniku zagrożenia terrorystycznego, kraje te muszą mierzyć się z kosztami krótkookresowymi, takimi jak np. ograniczenie liczby osób przyjezdnych, ale także kosztami długookresowymi, takimi jak np. zmniejszenie ilości inwestycji na obszarze zagrożonym zamachem terrorystycznym. Zagrożenia terrorystyczne zniechęcają potencjalnych inwestorów, którzy nie podejmują decyzji o lokowaniu środków na terenach zagrożonych. To z kolei zmniejsza liczbę miejsc pracy, co przekłada się na wzrost bezrobocia i zubożenia miejscowej ludności (Marczak, 2012, s. 99).

Przeprowadzone w latach 1992–1998 badania dowiodły, że w okresie tym, będącym także czasem wzmożonej aktywności terrorystów, branża hotelarska w Izraelu poniosła starty rzędu 50 mln USD (Bojarski, 2011, s. 257), co stanowi 1,3% całkowitego dochodu hoteli. Wskutek zaostrenia się sytuacji politycznej na Bliskim Wschodzie w 1996 r. procentowy wskaźnik strat wzrósł do 2,5%. Branża turystyczna, wprowadzając nawet znaczne obniżki cen, nie była w stanie zrekompensować poniesionych strat (Marczak, 2012, s. 100).

Izrael ma do czynienia głównie z turystyką religijną, na dalszym planie znajduje się turystyka poznawcza i wypoczynkowa. Kiedy we wrześniu 2000 r. wybuchło drugie powstanie palestyńskie

(zwane *intifadą Al-Aksa*), które zbiegło się w czasie z zerwaniem rozmów pokojowych izraelsko-palestyńskich, doszło do wielu zamachów samobójczych i dużej liczby ofiar po obu stronach nasilającego się konfliktu (*Organizacja Wyzwolenia Palestyny*, 2021). Automatycznie, diametralnie zmniejszył się tamtejszy rynek turystyczny. W przeciągu dwóch lat liczba turystów odwiedzających Izrael zmniejszyła się blisko o 65%, z 2,41 mln osób w roku 2000 r. do 0,86 mln w 2002 r. (Szpara, Gwóźdź, 2012, s. 108).

Sektor turystyczny stanowi także bardzo ważną gałąź gospodarki Tunezji. Na przełomie 2010 i 2011 r. miała tam miejsce tzw. *jaśminowa rewolucja*, protesty o charakterze społeczno-politycznym przeciwko złej sytuacji materialnej, bezrobociu, brakowi swobód obywatelskich i długoletniej władzy urzędującego prezydenta. Nawet po jego ustąpieniu, w kraju tym nie udało się powrócić do wskaźników, jakie charakteryzowały ruch turystyczny w tym kraju przed tymi wydarzeniami (TVN24, 2021).

W związku z atakami terrorystycznymi z podobnymi problemami zmagaly się również inne destynacje turystyczne. Ekspertcy wyliczyli, że w latach 1974–1988 kraje posiadające największe potencjały turystyczne i uzyskujące największe przychody z turystyki, m.in. Austria, Grecja i Włochy, straciły w ten sposób odpowiednio: 4,5 mld USD, 1,2 mld USD i 0,8 mld USD. W tym samym okresie, z uwagi na ryzyko wystąpienia zdarzeń o charakterze terrorystycznym, region europejski stracił 16,2 mld USD, co stanowi 25% przychodów osiągniętych przez Europę z sektora turystyki (Marczak, 2012, s. 99).

Podobna sytuacja miała miejsce w Hiszpanii. W 1998 r. przeprowadzono badania po odnotowaniu w tym kraju 18 ataków terrorystycznych. Jak wyliczono, zamachy odstraszyły ok. 140 tys. turystów, którzy prawdopodobnie odwiedziliby ten kraj. Tego roku Hiszpanię za cel podróży obrało prawie 5,4 mln zagranicznych turystów, co stanowiło ok. 40% spodziewanej liczby podróżnych (Marczak, 2012, s. 99).

Do kosztów pośrednich związanych z zagrożeniem zamachem terrorystycznym, zaliczyć też można m.in. zwiększone wydatki na promocję, zmierzającą do zachęcenia i zwiększenia się liczby przyjeżdżających osób, jak też koszty poniesione w związku z remontem obiektów zniszczonych w trakcie ataków. Ponadto pojawiają się koszty dodatkowe, związane ze zwiększeniem ochrony przed wystąpieniem potencjalnego zamachu. Dodatkowo większość firm ubezpieczeniowych nie oferuje w katalogu swoich usług asekuracji na wypadek wystąpienia zamachu terrorystycznego, a zatem dodatkowe, indywidualne ubezpieczenie od śmierci lub zranienia w wyniku ataku staje się kosztem

pośrednim, ponoszonym przez właścicieli obiektów turystycznych, a bezpośrednio przez samych turystów (Marczak, 2012, s. 99).

Poważne konsekwencje – w tym m.in. dla rynku turystycznego – wywołał oczywiście zamach na World Trade Center z 11 września 2001 r. Tym bardziej, że dotknął kraju, będącego kluczowym elementem gospodarki światowej. Do Stanów Zjednoczonych w 2000 r. przyjechało 50,9 mln turystów, co wynosiło 7,3% światowego ruchu turystycznego. Wpływy z turystyki w tym kraju wynosiły 85,2 mld dolarów, co stanowiło 17,8% globalnego dochodu z przemysłu turystycznego i lokowało pod tym względem USA na pierwszym miejscu na świecie. Po 11 września 2001 r. ogromne straty odnotowano w branży hotelarskiej (19,2%) oraz lotniczej (18,4%), będącej najważniejszą dziedziną przemysłu turystycznego w tym kraju. Na pierwszej po zamachach sesji Wall Street wartość akcji amerykańskich linii lotniczych spadła o 52%. W ciągu miesiąca, wskutek załamania koniunktury, zredukowały one zatrudnienie o blisko 80 tys. osób, ograniczyły również przewozy o 20%. Według ekspertów łączne straty amerykańskich przewoźników powietrznych powstałe po 11 września 2001 r. wyniosły nawet 5 mld USD (Baczwarow, Napierała, 2002, s. 76-77).

Wśród następstw ataku wymienia się także 30-procentowy wzrost składek ubezpieczeniowych przedsiębiorstw lotniczych, budowlanych, transportowych i turystycznych, wstrzymanie komunikacji lotniczej w USA, a także podniesienie kosztów handlu międzynarodowego o 20-30%. Jeśli chodzi o turystykę, masowo anulowano rezerwacje, co wpłynęło na liczbę podróży o dalekim zasięgu (transport lotniczy, hotele i rynek podróży biznesowych). Nastąpił wyraźny spadek liczby przyjazdów zagranicznych do USA. Największy odnotowano w przypadku Brazylii (w stosunku do stanu z września 2000 r. na podróż do USA zdecydowało się o 49% mniej podróżnych) oraz Niemiec (spadek wyniósł 46%). Podobnie było w przypadku wyjazdów ze Stanów Zjednoczonych. Obywatele tego kraju znacznie rzadziej decydowali się na odwiedziny Bliskiego Wschodu. Inną konsekwencją zamachu było znaczne zmniejszenie zatrudnienia w zawodach związanych z turystyką, w tym zwłaszcza w usługach noclegowych i gastronomii (Kapera, 2012, s. 25-30).

Ogólnoswiatowe obawy związane z podróżowaniem pojawiły się także w Europie. Zaraz po ataku odwołano mnóstwo wcześniejszych rezerwacji w europejskich biurach podróży. Dotyczyło to szczególnie turystów z Wielkiej Brytanii i Niemiec, czyli krajów w największym stopniu kształtujących europejski ruch turystyczny. Największe obniżenie liczby rezerwacji wystąpiło w Hiszpanii (w przypadku

niektórych hoteli o ponad 25%). Generalnie w Europie nastąpiło bardzo silne, choć krótkotrwałe osłabienie ruchu turystycznego (Baczwarow, Napierała, 2002).

Skutki ataku w USA odczuła również polska turystyka. Według raportu Polskiej Organizacji Turystycznej w 2001 r. anulowano od 60% do 90% przyjazdów indywidualnych oraz grupowych. Odnotowano zdecydowaną recesję turystyki biznesowej, zmniejszyła się liczba rezerwacji w kwaterach agroturystycznych, zauważono zmniejszenie obłożenia hoteli, a także ogólny spadek zamówień na rok 2002 o 30–40% (Bojarski, 2011, s. 258).

Wyraźnym przykładem negatywnego wpływu terroryzmu na przemysł turystyczny jest Egipt – popularny kierunek wakacyjny również wśród turystów z Polski. Kraj ten charakteryzuje się unikatowymi walorami przyrodniczymi i antropogenicznymi, a także dobrym zagospodarowaniem turystycznym (szczególnie w zakresie usług hotelarskich), w związku z czym, jest liderem na rynku turystycznym Afryki. Na wizerunek Egiptu jako turystycznego eldorado wpływają także przystępne ceny pakietów turystycznych. Ten idylliczny obraz zakłócają jednak liczne informacje o zamachach bombowych, bądź innych aktach terroryzmu w miejscach atrakcyjnych turystycznie. Wynika to w szczególności z faktu, że Egipt jest państwem arabskim, w którym ożywioną aktywność przejawiają islamscy fundamentaliści. Stanowi to duże wyzwanie dla władz. Branża turystyczna jest ważną gałęzią gospodarki oraz głównym wytwórcą produktu krajowego brutto. Każdy odnotowany zamach terrorystyczny w kraju powoduje natychmiastowy spadek liczby przyjazdów, co wywołuje obniżenie przychodów pochodzących z pobytu turystów zagranicznych. Akty terroryzmu wpływają również na ceny ofert turystycznych. O ile ich wzrost następuje stopniowo, o tyle spadki wynikające z wystąpienia ataku są gwałtowne (Kopera, 2009). W 1982 r., na skutek przeprowadzonych w Egipcie ataków, liczba turystycznych przyjazdów spadła aż o 43% (Bojarski, 2011, s. 256–257). W następnych latach wzrost przychodów został spowolniony w efekcie kolejnych dramatycznych wydarzeń. W 1998 r. liczba zagranicznych turystów odwiedzających Egipt zmalała o 13%, głównie za sprawą rezygnacji z tego kierunku przez Japończyków, Niemców, Brytyjczyków i Amerykanów (Pałkiewicz, 2008).

Wyniki badań prowadzonych w różnych krajach świata, w różnych realiach społeczno-ekonomiczno-politycznych i po różnych aktach terroru prowadzą do dość podobnych konkluzji: w efekcie zamachów następuje krótkie, aczkolwiek bardzo silne osłabienie ruchu

turystycznego. Z jednej strony ma miejsce istotne ograniczenie przyjazdów w trakcie i tuż po zaistnieniu zagrożenia, z drugiej zaś w latach następnych uwidacznia się odbudowa tendencji wzrostowej. Jak wynika z przeprowadzonych badań, nawet wielkie, ale jednostkowe tragedie nie są w stanie na stałe zahamować tendencji wzrostowej globalnego ruchu turystycznego. Po wielkim szoku, jakim – z uwagi na skalę i bezprecedensowy charakter – były zamachy z 11 września 2001 r., odnotowano jedynie niewielki, jednoroczny spadek międzynarodowego ruchu turystycznego. Kolejne ataki miały coraz bardziej ograniczone (przestrzennie i czasowo) oddziaływanie (Stasiak, 2015).

Takie mechanizmy zaobserwowano w przypadku zamachów w Madrycie (2004) czy Londynie (2005), gdzie już w kilka miesięcy po atakach odnotowano wzrost popytu na usługi turystyczne. Prawdopodobnie ma to związek z incydentalnym charakterem tych zamachów oraz rygorystycznymi środkami bezpieczeństwa podjętymi przez władze tych krajów. Wzrost poczucia bezpieczeństwa, związany z przekonaniem, że tragiczne wydarzenia nie powtórzą się w określonym miejscu, sprawia, że spadki aktywności turystów mają charakter przejściowy i z reguły są krótkotrwałe. Nie ma jednak wątpliwości co do tego, że systematyczne, regularnie powtarzające się w dłuższym czasie akty terroru nieuchronnie prowadzą do „uśmiercenia” turystyki na danym obszarze (Awan, 2014).

PODSUMOWANIE

Ataki terrorystyczne wymierzone w turystów jednoznacznie wskazują na to, że terroryzm objął swoim zasięgiem także i tę dziedzinę życia społecznego. Turyści przestali być przypadkowymi ofiarami zamachowców, a stali się bezpośrednim celem ich działalności. Ugrupowania terrorystyczne uznały turystów za łatwy cel, umożliwiając skuteczne osiągnięcie założonych rezultatów w znacznie większej skali. Terroryzm może więc oddziaływać na branżę turystyczną na cztery sposoby. Pierwszy, kiedy turyści stają się bezpośrednim celem ataku w miejscu wypoczynku. Drugi, kiedy turyści stają się ofiarami zamachów podczas podróżowania, np. na lotniskach czy w samolotach. Następny przypadkiem są sytuacje, kiedy turyści nie są bezpośrednim celem, ale mimo tego stają się ofiarami ataku. Wreszcie mogą to być akty terroru, w których turyści nie ponoszą szkód, jednak rozgłos o zamachu wstrzymuje ruch turystyczny w miejscu, w którym do niego doszło (Bojarski, 2011). W każdym z tych przypadków cierpi przemysł turystyczny, a pośrednio także uzależniona od niego gospodarka krajowa. Tak oto, Powodując destabilizację w regionach, w których sektor

turystyczny jest istotnym źródłem dochodu, terroryści osiągają założone cele (rozwłos, promocja idei, wywieranie presji na władze, realizacja politycznych i ekonomicznych żądań, walka z Zachodem itd.).

Zadaniem turystyki społecznej są działania zmierzające do włączenia kolejnych grup, które nie uczestniczyły dotychczas w ruchu turystycznym (Włodarczyk, 2010), i umożliwienie im realizacji prawa powszechnego dostępu do turystyki, wypoczynku i rekreacji (Stasiak, Włodarczyk, 2012). Turystyka społeczna jest narzędziem pomagającym osiągać ważne i szczytne cele społeczne (np. poprawa jakości życia, edukacja, wychowanie), a zarazem sprzyja poprawie koniunktury w branży turystycznej (Stasiak, Włodarczyk, 2012). Generując większy ruch turystyczny, zwiększa jednak również zakres potencjalnych możliwości celowego lub przypadkowego zaatakowania jej uczestników przez sprawców przestępstw o charakterze terrorystycznym. Prawdopodobieństwo takiego ataku rośnie bowiem wraz z pojawieniem się na danym terenie masowego ruchu turystycznego. Potencjalne skutki zamachu dotyczą zarówno bezpośrednich ofiar, jak i też społeczności, z których one pochodzą, przedsiębiorców i mieszkańców w miejscu recepcji turystycznej, darczyńców i sponsorów oraz różnego rodzaju pośredników, a więc wielostronnych interesariuszy turystyki społecznej (Stasiak, Włodarczyk, 2012). Paradoksalnie więc, wspieranie turystyki i wypoczynku, wynikające z chęci poprawy jakości życia dyskryminowanych obywateli, może w pewnym sensie przyczynić się do zwiększenia zagrożenia ich zdrowia i życia. Choć oczywiście we współczesnym świecie rezygnacja z podróżowania nie gwarantuje ochrony przed poszkodowaniem w zamachu.

Zagrożenia terrorystyczne niewątpliwie stanowią ważny czynnik decydujący o dokonywanych przez turystów wyborach, a bezpieczeństwo podróży powinno być priorytetem już na etapie jej planowania. Jednak do współodpowiedzialności za bezpieczeństwo wypoczywających powinni się poczuwać także organizatorzy, kontrahenci i sponsorzy szeroko rozumianej turystyki społecznej, w tym: administracja rządowa i samorządowa, przedstawiciele sektora prywatnego czy organizacji pozarządowych. Wśród społeczno-demograficznych, politycznych, ekonomicznych, historyczno-kulturowych, technologiczno-infrastrukturalnych, psychologicznych, ekologiczno-środowiskowych i formalnoprawnych determinant rozwoju turystyki społecznej należy również uwzględnić zagrożenia terrorystyczne związane z przemierzaniem się i pobytem w popularnych miejscach turystycznych, a także konieczność zaspokojenia jednej z fundamentalnych potrzeb każdego człowieka – potrzeby bezpieczeństwa.

Podkreślając, że nadal jest to obszar wymagający wzmożonych działań, warto wspomnieć o inicjatywach polskich władz, umożliwiających świadome planowanie i organizowanie aktywności turystycznej, z uwzględnieniem niebezpieczeństw występujących na całym świecie. Odpowiednie komunikaty znaleźć można m.in. na oficjalnej stronie Ministerstwa Spraw Zagranicznych, gdzie publikowane są kompleksowe informacje o zasadach pobytu w danym kraju oraz występujących tam zagrożeniach (MSZ, 2021a). Podobnemu celowi służy telefoniczna aplikacja *Polak za granicą*, w której zawarte są informacje dla osób wybierających się do dowolnego kraju świata oraz kontakty do polskich placówek zagranicznych (MSZ, 2021c). Wśród informacji dla podróżujących można znaleźć porady dotyczące możliwości uniknięcia zagrożenia terroryzmem. Jak jednak wiadomo, jego ofiary zwykle stają się mimowolnymi uczestnikami wydarzeń. Ciekawym rozwiązaniem, mającym na celu zwiększenie bezpieczeństwa polskich turystów w przypadku wystąpienia zagrożenia, jest internetowy serwis Ministerstwa Spraw Zagranicznych *Odyseusz*. System umożliwia otrzymywanie powiadomień o pojawiających się w danym kraju zagrożeniach, a w przypadku wystąpienia sytuacji nadzwyczajnych – umożliwia kontakt, pomaga w udzieleniu niezbędnych informacji oraz pomocy właściwej placówki dyplomatyczno-konsularnej (MSZ, 2021b).

Turystyka umożliwia poznawanie świata: bezpośredni kontakt z przyrodą czy obcowanie z dorobkiem kultury innych ludzi, a spełniając indywidualne oczekiwania, sprzyja dobremu samopoczuciu i pozwala cieszyć się życiem – tym bardziej, kiedy mogą w niej uczestniczyć osoby, dla których w przeszłości podróżowanie nie było to możliwe. Aby jednak to osiągnąć, należy podejmować świadome działania w obliczu złożonych niebezpieczeństw. Do takich niewątpliwie należą zagrożenia terrorystyczne, które nie są już tylko literacką lub filmową fikcją czy koszmarną specyfiką odległych rejonów świata. Akty terroru miały już miejsce w Europie, za chwilę mogą pojawić się też w Polsce. Z całą pewnością należy mieć świadomość występujących zagrożeń i odnosić się do nich z należnym respektem, zwłaszcza kiedy rejonu te stają się celem turystycznych wypadów.

BIBLIOGRAFIA

- 88 ofiar zamachów w Szarm el-Szejk (2005). Pobrane z: https://www.rmfm24.pl/fakty/news-88-ofiar-zamachow-w-szarm-el-szejk,nId,115951#crp_state=1 (07.10.2021).
- Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce. Stan, szanse i zagrożenia* (2007). Warszawa: Instytut Turystyki. Pobrane z: www.msit.gov.pl (10.10.2021).
- Atak terrorystyczny na lotnisku w Burgas: Izrael zapowiada krwawy odwet* (2021). Pobrane z: <http://www.polskatimes.pl/arttykul/621249,atak-terrorystyczny-na-lotnisku-w-burgas-izrael-zapowiada-krwawy-odwet,id,t.html> (08.10.2021).
- Awan, J.I. (2014). *Terrorism has killed tourism in Pakistan*. Pobrane z: https://www.academia.edu/8792381/Terrorism_Has_Killed_Tourism_In_Pakistan (08.10.2021).
- Baczwarow, M., Napierała, T. (2002). Wpływ wydarzeń 11 września 2001 r. na turystykę światową, *Turystyka i Hotelarstwo*, 1, 75–90.
- Bojarski, K. (2011). *Międzynarodowy terroryzm a turystyka*. W: J. Pięta, B. Purski (red.), *Współczesne dylematy bezpieczeństwa – nowe wyzwania* (s. 256–262). Warszawa: Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa i Ochrony.
- Chicago Project on Security and Terrorism* (2015). Pobrane z: [https://cpost.uchicago.edu/\(03.02.2017\)](https://cpost.uchicago.edu/(03.02.2017)).
- Chicago Project on Security and Threats* (2021). Pobrane z: https://cpost.uchicago.edu/research/suicide_attacks/why_study_suicide_attacks/ (07.10.2021).
- Cymańska-Grabowska, B., Steblik-Właźlak, B. (2014). *Podstawy turystyki. Turystyka. Tom I*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Czerwiński, J. (2015). *Podstawy turystyki*. Warszawa: CeDeWu.
- Dworzecki, J. (2011). Terroryzm jako zagrożenie współczesnego świata. *Zeszyt Naukowy Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron”*, 5, 181–235.
- Dyrz, C. (2005). *Terroryzm początku XXI wieku jako zagrożenie bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego*. Gdynia: Zespół Redakcyjno-Wydawniczy Marynarki Wojennej.
- Gersh A. (2015). *Tunezja: Zamachy w Bordo i Susie są powiązane. Brytyjcy śledzą mają „mocne dowody”*, Pobrane z: <http://www.polskatimes.pl/arttykul/4983614,tunezja-zamachy-w-bordo-i-susie-sa-powiazane-brytyjscy-sledza-maja-mocne-dowody,id,t.html> (08.10.2021).
- Global Terrorism Index 2020, Measuring the Impact of Terrorism* (2020). Sydney: Institute of Economic and Peaces.
- Hołyst, B. (2011). *Terroryzm*. Warszawa: LexisNexis.
- Horgan, J. (2008). *Psychologia terroryzmu*. Warszawa: PWN.
- Jodełko, K. (2012). *Liedel: Zamach na lotnisku w Bułgarii jest sygnałem dla służb*. Pobrane z: <http://www.polskatimes.pl/arttykul/621207,liedel-zamach-na-lotnisku-w-bulgarii-jest-sygnalem-dla-sluzb,id,t.html> (08.10.2021).

- Kapera, I. (2009), *Terroryzm a turystyka w krajach arabskich na przykładzie Egiptu*. W: S. Sacha (red.), *Bezpieczeństwo w turystyce. Wybrane zagadnienia* (s. 9–22). Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM.
- Kapera, I. (2012). Terroryzm a turystyka w kontekście ataków na World Trade Center w USA. *Securitologia*, 2 (12), 25–30.
- Kęciek, K. (2002). *Zamach na rajskiej wyspie*. Pobrane z: [https://www.tygodnikprzeglad.pl/zamach-na-rajskiej-wyspie/\(07.10.2021\)](https://www.tygodnikprzeglad.pl/zamach-na-rajskiej-wyspie/(07.10.2021)).
- Koziej, S. (2006). *Między piekłem a rajem. Szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kubiak, K. (2009/2010). Atak terrorystyczny na Bombaj w listopadzie 2008 roku jako przykład ewolucji metod walki współczesnych islamskich organizacji ekstremistycznych, *Rocznik Bezpieczeństwa Narodowego*, 4, 73–86.
- Kubiak, K. (2010). *Atak terrorystyczny na Bombaj w listopadzie 2008 roku jako przykład ewolucji metod walki współczesnych islamskich organizacji ekstremistycznych*. Pobrane z: http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_34862_rbm_2010_6 (08.10.2021).
- Kurek, W. (2008). *Turystyka*. Warszawa: PWN.
- Kurek, W., Mika, M. (2008). *Turystyka jako przedmiot badań naukowych*. W: W. Kurek (red.), *Turystyka* (s. 11–49). Warszawa: PWN.
- Magic Travels Around the World* (2007). Pobrane z: <https://magictravels-aroundtheworld.wordpress.com/2017/05/15/marrakech-jemaa-el-fna/> (8.10.2021).
- Marczak, M. (2012). Wpływ terroryzmu na rozwój turystyki międzynarodowej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 4 (20), 89–102.
- Maroko. Zamach terrorystyczny w Marakeszu* (2011). Pobrane z: <http://bli-skiwischod.pl/2011/04/maroko-zamach-terrorystyczny-w-marakeszu/> (08.10.2021).
- Masakra w Luksorze* (2012). Pobrane z: [https://wiadomosci.wp.pl/masakra-w-luksorze-6078970197021825g/\(07.10.2021\)](https://wiadomosci.wp.pl/masakra-w-luksorze-6078970197021825g/(07.10.2021)).
- MSZ (2021a). *Informacje dla podróżujących*. Pobrane z: <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/informacje-dla-podrozujacych> (08.10.2021).
- MSZ (2021b). *Odyseusz*. Pobrane z: <https://odyseusz.msz.gov.pl> (08.10.2021).
- MSZ (2021c). *Polak za granicą*. Pobrane z: <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/polakzagrancica> (08.10.2021).
- Mroczek, A. (2003). *Zamach na Bali z 12 X 2002*. Pobrane z: [http://www.terroryzm.com/zamach-na-bali-z-12-x-2002/\(07.10.2021\)](http://www.terroryzm.com/zamach-na-bali-z-12-x-2002/(07.10.2021)).
- Największe ataki terrorystyczne na turystów* (2015). Pobrane z: [http://dziennikzwiazkowy.com/na-biezaco/najwieksze-ataki-terrorystyczne-na-turystow/\(07.10.2021\)](http://dziennikzwiazkowy.com/na-biezaco/najwieksze-ataki-terrorystyczne-na-turystow/(07.10.2021)).
- Organizacja Wyzwolenia Palestyny* (2021). Pobrane z: http://www.izrael.bacz.org/historia/wzrost_owp.html (08.10.2021).

- Pałkiewicz, D. (2008). *Terroryzm a przemysł turystyczny na świecie*. Pobrane z: [http://www.terroryzm.com/terroryzm-a-przemysl-turystyczny-na-swiecie/\(80.10.2021\)](http://www.terroryzm.com/terroryzm-a-przemysl-turystyczny-na-swiecie/(80.10.2021)).
- „Pierwsza kropla deszczu”. Państwo Islamskie: uderzyliśmy w Tunezji (2015). Pobrane z: <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/panstwo-islamskie-przynalo-sie-do-zamachu-w-tunezji,525803.html> (08.10.2021).
- Podwójny zamach w Kenii (2002). Pobrane z: <https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-podwojny-zamach-w-kenii,nId,792901> (07.10.2021).
- Silke, A. (2003). *The psychology of suicidal terrorism*. W: A. Silke (red.), *Terrorist, victims and society. Psychological perspectives on terrorism and its consequences* (s. 93–108). Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Stasiak, A. (2015). *Bezpieczeństwo – niebezpieczeństwo w turystyce (kilka refleksji wprowadzających w zagadnienie)*. W: A. Stasiak, J. Śledzińska (red.), *Między swobodą a zakazem, czyli o bezpiecznym korzystaniu z przestrzeni turystycznej* (s. 9–30). Warszawa: Wydawnictwo PTTK „Kraj”.
- Stasiak, A., Włodarczyk, B. (2012). Turystyka społeczna – istota, determinanty, możliwości i kierunki rozwoju. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 259, 167–177.
- Szpara, K., Gwóźdź, M. (2012). Współczesne formy terroryzmu jako zagrożenie dla światowej turystyki. *Ekonomiczne Problemy Usług*, 83, 99–112.
- Terminologia turystyczna* (1995). Warszawa: Organizacja Narodów Zjednoczonych, Instytut Turystyki.
- Toczek-Werner, S. (2007). *Znaczenie terminów rekreacja i turystyka*. W: S. Toczek-Werner (red.), *Podstawy rekreacji i turystyki* (s. 9–15). Wrocław: AWF Wrocław.
- TVN24 (2021). Pobrane z: <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/zamach-w-tunezji-trzech-zamachowcow-w-muzeum-bardo,526565.html> (08.10.2021).
- U.S. Department of State Country Reports on Terrorism 2015 (2016). Pobrane z: <https://www.state.gov/j/ct/rls/crt/2015/257517.htm> (07.10.2021).
- Wachnicki, M. (2015). *Zamach w Tunezji. Napastnik strzelał do turystów. Co najmniej 37 zabitych*. Pobrane z: http://wyborcza.pl/1,75399,18256292,Zamach_w_Tunezji__Napastnik_strzelal_do_turystow_.html (08.10.2021).
- Wiliński, B.T. (2009). *Gliwiczanie z al Kaidy skazani za zamach w Tunezji*. Pobrane z: <https://wyborcza.pl/7,75399,6242040,gliwiczanie-z-al-kaidy-skazany-za-zamach-w-tunezji.html?disableRedirects=true> (07.10.2021).
- Włodarczyk, B. (2010). Turystyka społeczna – próba definicji zjawiska. W: A. Stasiak (red.), *Turystyka społeczna w regionie łódzkim* (s. 23–35). Łódź: WSTH w Łodzi.
- Zamach na Bali z 12.X.2002*. Pobrane z: [http://www.terroryzm.com/zamach-na-bali-z-12-x-2002/\(07.10.2021\)](http://www.terroryzm.com/zamach-na-bali-z-12-x-2002/(07.10.2021)).
- Zamach na muzeum w Tunezji* (2016). Pobrane z: <http://www.tvn24.pl/raporty/zamach-na-muzeum-w-tunezji,962> (03.05.2016).

Zamach w Islamabadzie (20 września 2008) (2021). Pobrane z: <https://pl.google-info.org/1464290/1/zamach-w-islamabadzie-20-wrzesnia-2008.html> (08.10.2021).

Zamachy bombowe w Casablance z 16 maja 2003 (2005). Pobrane z: [http://www.terroryzm.com/zamachy-bombowe-w-casablance-z-16-maja-2003/\(07.10.2021\)](http://www.terroryzm.com/zamachy-bombowe-w-casablance-z-16-maja-2003/(07.10.2021)).

Zubrzycki, W. (2017). *Tak zwany terroryzm*. Szczytno: Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie.